

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Мурзановська А. В.

ВСТУП

Сьогодні Україна перебуває в нових реаліях, що пов'язані з європейською інтеграцією та приведенням кримінального процесуального законодавства до вимог міжнародно-правових актів, які зумовлюють необхідність переосмислення багатьох положень кримінального процесу. Закономірно, що виконання завдань кримінального провадження в сучасних умовах не можна забезпечити без ефективного врахування європейського та міжнародного досвіду кримінального судочинства. Як слушно зазначають автори фундаментальної монографії «Сучасний кримінальний процес країн Європи», кримінальне судочинство піддається перманентній зміні і реформуванню, перебуває в пошуку оптимального балансу інтересів держави, суспільства та окремих учасників кримінального процесу, прагне йти в ногу з науково-технічним прогресом¹. Так, серед основних тенденцій розвитку українського кримінального провадження визначають такі, як диференціація, діджиталізація, інтернаціоналізація².

Останніми роками термін «діджиталізація» (від англ. digitalization – цифровізація) є одним із найчастіше вживаних у нашій країні та світі. Упровадження цифрових технологій швидкими темпами відбувається в усіх сферах життя суспільства та держави. 2020 рік в Україні ознаменувався активним процесом діджиталізації органів юстиції. Діджиталізація кримінального процесу дозволить підвищити ефективність досудового розслідування; скоротити фінансові, людські, часові ресурси у процесі здійснення кримінального провадження; сформувати якісний рівень електронного правосуддя загалом³.

¹ Луцик В.В., Самарін В.І. Передмова. *Сучасний кримінальний процес країн Європи* : монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.] ; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 5.

² Див.: Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія. Львів, 2021. С. 253-385. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3725/1/Сучасні%20тенденції%20розвитку%20кримінальної%20юстиції%20в%20Україні.pdf>

³ Павлова Т.О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 96. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>

Як зазначається в літературі, однією з ключових проблем сучасності, яку чітко позначила коронакриза, є роль цифрових технологій і штучного інтелекту в нашому житті, в науці, особливо гуманітарному її складнику⁴. При цьому прогнози щодо позитивного значення для розвитку науки цих процесів є не дуже оптимістичними. Так, деякі автори вважають, що слід визнати той факт, що час, коли цифровики здійснюватимуть глобальне управління наукою, стає все більш відчутним, тому не за горами той момент, коли штучний інтелект очолить ці процеси⁵.

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації, взаємопроникненням культур та економік, зростаючим впливом інформаційних технологій і, як наслідок, значним ускладненням соціальних відносин та конфліктів, що виникають та для вирішення та врегулювання яких необхідні й відповідні підходи та способи їх вирішення. Порівняно новим явищем у кримінальному процесі, що відповідає сучасним реаліям, можна назвати відновне правосуддя, яке вимагає переосмислення кримінального судочинства з погляду принципово нової парадигми.

Проблеми становлення та розвитку сучасного кримінального процесу України та значення в цьому науки були предметом наукового пошуку в працях Ю.П. Аленіна, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, М.В. Костицького, Л.М. Лобойко, В.Т. Нора, О.Г. Шило, Д.В. Філіна, Ю.В. Циганюк та багатьох інших. Окремі питання зазначеної проблематики обговорювались під час міжнародної науково-практичної конференції «Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 27 грудня 2019 року)⁶. Метою цієї роботи є визначення основних тенденцій розвитку науки кримінального процесу в сучасних умовах.

1. Наука кримінального процесу: пошук нової парадигми

Насамперед необхідно зазначити, що наука – це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Вона також є однією з форм суспільної свідомості, складовою частиною духовної культури

⁴ Див.: Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Штучний інтелект і перспективи розвитку наукових знань. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 51-55. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/Матеріали-семінару_Використання-техн-штучного-інтел_5.11.2020.pdf

⁵ Там само.

⁶ Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Проблемні аспекти визначення тенденцій розвитку кримінально-процесуальної науки в сучасних умовах. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 грудня 2019 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 152-156.

суспільства. Термін застосовується, зокрема, для позначення окремих галузей наукових знань⁷.

Під поняттям «наука» розуміють особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про дійсність. Як і всі види пізнання, наука виникла з потреб практики й особливим способом регулює її. Наука ставить своєю метою виявити сутнісні зв'язки (закони), відповідно до яких об'єкти можуть перетворюватися в процесі людської діяльності⁸.

Для визначення науки, яка займається вивченням кримінального процесу, застосовуються різні назви та визначення, як-от «кримінально-процесуальна наука», «наука кримінального процесу», «наука кримінального процесуального права», також широкого вжитку нині знає поняття «доктрина» (у різних значеннях), зокрема «доктрина кримінального процесуального права».

Наука кримінального процесу (кримінально-процесуальна наука, наука кримінального процесуального права) є складником юридичної науки, яка «за своїм змістом становить порівняно розвинену систему впорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування і розвитку. Системоутворювальними елементами цієї науки є: наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань юридична наука має притаманну їй і упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права»⁹.

Наука кримінального процесу є однією з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну і методологічну основу кримінальної процесуальної діяльності, правового і законодавчого її врегулювання, яка має містити, як підкреслює М.В. Костицький, філософський (світоглядний), теоретичний, методологічний, історичний і компаративістичний складники¹⁰.

⁷ Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. т. 4; Н-П. 2002. 720 с. С. 72.

⁸ Грошевий Ю.М. *Кримінальний процес*: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 9.

⁹ Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50.

¹⁰ Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_8

Як підкреслював Ю.М. Грошевий, наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінальної процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання застосування кримінального процесуального законодавства, що мають місце в практиці правоохоронних органів і суду, розробляє науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінальної процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу¹¹.

Л.М. Лобойко та О.А. Банчук, даючи визначення науки кримінального процесу, вказують, що це галузь юридичної науки, предметом дослідження якої є кримінальне процесуальне право, практика його застосування, а її метою – вироблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики діяльності органів досудового розслідування, служб обвинувачення, суду, адвокатів¹².

У сучасному правознавстві широко використовується термін «правова доктрина». Як зазначається в літературі, він є багатоаспектним та не отримав сталого однозначного розуміння серед науковців та практиків. Це поняття використовується в трьох значеннях: 1) в загальноправовому аспекті – розуміють юридичну науку загалом або домінуючі правові концепції та теорії, що існують у суспільстві; 2) у державно-правовому аспекті – уживається для позначення офіційно визнаного державою документа концептуального характеру; 3) у спеціально-юридичному розумінні – позначаються наукові думки, погляди знаних фахівців у галузі права, які містяться в наукових текстах¹³. Національна доктрина кримінального процесуального права потребує свого нового осмислення сутності, значення та розвитку.

Слід зазначити, що нині в літературі відсутні роботи, де предметом розгляду безпосередньо була б саме наука кримінального процесу, на відміну від, наприклад, криміналістики, що пов'язано, насамперед, напевно, зі становленням такої науки як самостійної¹⁴. Так, у 1980 році Г.А. Матусовський захистив дисертацію на тему «Криміналістика в системі юридичних наук та її міжнаукові зв'язки». Робота відображала такі основні проблеми: питання розвитку криміналістики як науки; становлення криміналістичної науки з урахуванням розвитку суміжних сфер знання; аналіз криміналістики як системи наукового знання;

¹¹ Грошевий Ю.М. *Кримінальний процес*: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 9.

¹² Лобойко Л.М., Банчук О.А. *Кримінальний процес*: Навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. С. 14. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/358176.pdf>

¹³ Докл. див.: Капліна О.В. Вступне слово: «Національна доктрина кримінального процесуального права». *Право України*. 2019. С. 11-16.

¹⁴ Іщенко А.В. Теоретичні проблеми криміналістики в дисертаційних дослідженнях в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права* С. 130-140.

можливості наукометричних й історико-логічних досліджень проблем криміналістики; визначення місця криміналістичних знань у системі професійних знань слідчого і їх економічної ефективності у сфері боротьби зі злочинністю; поглиблення міжнаукових зв'язків криміналістики¹⁵.

У 1991 році І.В. Постика захистив дисертацію на тему «Основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів у східноєвропейських країнах», у якій висвітлені проблеми теорії і наукознавства криміналістики, криміналістичної ідентифікації, проаналізовані тактико-методичні й організаційні проблеми розкриття і розслідування злочинів, показані деякі сучасні техніко-криміналістичні методи роботи з доказами, розкриті можливості кібернетики в боротьбі зі злочинністю¹⁶.

У 1997 році А.В. Іщенко захистив дисертацію на тему «Методологічні й організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень». У роботі розроблений концептуальний підхід до поглибленого, детального, систематичного вивчення самої криміналістичної науки як цілісної системи знань. З огляду на сучасне розуміння криміналістики, автором розроблені й обґрунтовані такі положення: а) розширене трактування розуміння змісту і визначення предмета криміналістики; б) наукові основи використання наукознавчих підходів у дослідженні проблем криміналістичної науки і визначення перспектив її розвитку; в) система функцій і відповідних їм завдань криміналістики в сучасних умовах; г) аргументація положення про існування фундаментальних і прикладних знань у межах криміналістики і їх визначення; д) основні тенденції розвитку дисертаційних досліджень проблем судової експертології і пріоритетні напрями наукових пошуків у цій сфері; е) розширені історичні межі й уявлення про середовище і джерела виникнення криміналістичних знань, основи періодизації цих процесів; з) відображення історії, сучасного стану і напрямів дисертаційних досліджень проблем криміналістики в Україні; і) напрями, школи і тенденції наукових розробок питань судової експертизи в дослідженнях учених; к) тенденції розвитку проблем методики розслідування злочинів у дисертаціях українських криміналістів і конкретизація змісту і структури самих методик; л) пропозиції щодо вдосконалення організації планування і координації наукових досліджень із

¹⁵ Матусовський Г.А. Криміналістика в системі юридичних наук та її міжнаукові зв'язки : дис. ... докт. юрид. наук. 1981.

¹⁶ Постика І.В. Основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів у східноєвропейських країнах : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1991.

криміналістики і впровадження їх результатів у правоохоронну і педагогічну практику¹⁷.

Як бачимо, науковці докладали багато зусиль для визначення та розвитку криміналістики як науки. Зрозуміло, що нині наука кримінального процесу є більш розвиненою, адже має свою історію становлення та розвитку, зокрема наукові узагальнення такого розвитку, проте з нашої точки зору, це не виключає необхідності комплексного дослідження в сучасних умовах таких проблемних питань, як предмет, функції, методологія кримінального процесуального права та напрями її розвитку.

На думку Ю.М. Грошевого, предметом науки кримінального процесу є властивості кримінального процесу, його зв'язки, закономірності виникнення, функціонування та розвитку як соціально-правового явища¹⁸. Наука кримінального процесу вивчає: систему норм кримінального процесуального права як цілісне соціально-правове явище, їх внутрішній логічний зміст, структуру та ефективність застосування; суть, завдання і засади кримінального провадження, а також правові ідеї, які зумовлюють їх нормативний зміст та спрямованість; розвиток і основні риси кримінального провадження; правове становище суду, сторін та інших учасників кримінального провадження; проблеми теорії доказів, кримінального процесуального пізнання тощо¹⁹.

У теорії кримінального процесу детально досліджується: порядок кримінальної процесуальної діяльності від її початку до завершення; кримінальні процесуальні відносини, які виникають у результаті такої діяльності, та кримінальні процесуальні правопорушення; правове становище особи у кримінальному провадженні, її права та їх кримінальні процесуальні гарантії; повноваження оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури і суду у кримінальному провадженні. Крім того, наука кримінального процесу вивчає історію кримінального процесу; аналізує типи, форми та тенденції розвитку зарубіжного кримінального процесу, їх переваги та недоліки, а також вплив на кримінальне процесуальне законодавство України; виявляє суперечності та прогалини в законодавстві; оцінює законопроекти; прогнозує розвиток кримінального процесу України²⁰.

Наука кримінального процесу України, як зазначає Ю. Циганюк, уміщує аналіз наукових фактів, пояснює предмет та сам процес

¹⁷ Іщенко А.В. Методологічні й організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Українська академія внутрішніх справ. К., 1996. 415 с.

¹⁸ Грошевий Ю.М. *Кримінальний процес*: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 9.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

кримінальної процесуальної діяльності, досліджує суть кримінальних процесуальних явищ тощо. При цьому, як і будь-яка наука, дослідження явищ об'єктивної дійсності наука кримінального процесу здійснює комплексно, з урахуванням елементів та компонентів, а також взаємозв'язків між ними, у чому і виявляється її системність²¹.

Л.М. Лобойко²² вважає, що сучасний кримінальний процес може бути побудований лише в тому разі, коли побудова його спиратиметься на передові сучасні результати наукових досліджень. Тому наукову обґрунтованість варто вважати принципом побудови сучасного кримінального процесу. Для розкриття принципу наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу треба виконати такі завдання: визначити, у чому полягає проблемність використання наукових положень у роботі над побудовою в Україні сучасного кримінального процесу; з'ясувати, хто може брати на себе відповідальність за визначення концептуальних підходів до реформування кримінального процесуального законодавства в умовах, коли не можна досягти єдності позицій вчених з основних питань реформування. Як слушно підкреслює Л.М. Лобойко найнадійнішим орієнтиром «сучасності» кримінального процесу є його наукова обґрунтованість, оскільки саме наука є тією цариною людської діяльності, що продукує нові й сучасні знання.²³

Одним з основних завдань юридичної науки протягом останніх десятиліть було формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо покращення законодавства. Окреслена діяльність потребувала попереднього осмислення підходів до оцінювання ефективності тих норм права, які передбачалося вдосконалювати. На цьому етапі розвитку правової доктрини України оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів розглядають як істотний елемент правового моніторингу, який супроводжується не тільки характеристикою результативності норм права, а й аналізом і прогнозуванням напрямів розвитку правового регулювання суспільних відносин. На сучасному етапі розвитку правової доктрини України вивчення теоретичних аспектів ефективності норм права супроводжується потребою розробки практичних рекомендацій з оцінювання їх ефективності за допомогою правового моніторингу. Так, І.І. Онищук присвятив свою монографію комплексному дослідженню правового моніторингу – інноваційного прагматичного методу

²¹ Циганюк Ю.В. Система кримінального процесу України: дис. ... доктр. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. С. 104. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/708/dis_Tsyganyuk%20Y.%20V..pdf

²² Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 31. С. 42. URL: <https://bit.ly/3sPhiSW>

²³ Там само.

отримання знання про якість та ефективність нормативно-правових актів; самостійного, спеціального виду правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогностичний, систематичний супровід правотворчості й правозастосування. Розкрито організаційний, управлінський, інституційний, функціональний та інструментальний складники сутності правового моніторингу. Запропоновано техніко-технологічний комплекс правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій із метою контролю, аналізу, узагальнення, оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів і практики їх застосування, оформлення, оприлюднення та реалізації результатів моніторингу²⁴.

Наукові результати і положення висловлюються на підставі різноманітних методологічних підходів. Так, наприклад, методологічною основою проекту КПК 2012 р. була Концепція реформування кримінальної юстиції України. Саме тому окремими вченими й не сприймалися ті новели проекту, що суперечать традиційним теоретичним установкам, що десятиріччями «проповідувалися» у нашій державі. Основна теоретична суперечність між традиційними (консервативними) і сучасними науковими поглядами на чинний КПК України, якою визначені параметри сучасного кримінального процесу, полягає у ставленні до його функціонального призначення²⁵.

Особливе значення має системність науки кримінального процесу, яка, на думку Ю. Циганюк, може бути відображена в такому: 1) є стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин і тісні взаємозв'язки з іншими науками; 2) наука кримінального процесу є окремою науковою одиницею, що зумовлена окремим предметом дослідження та сукупністю методів дослідження (методологією кримінального процесу); 3) наука кримінального процесу спрямована на вирішення проблем функціональності кримінального процесу й ґрунтується на дослідженні людських цінностей. Вона аналізує систему впорядкованих дій і взаємин людей, спосіб об'єднання функціональних частин і водночас спосіб збереження їх функціональної автономії в кримінальній процесуальній діяльності; 4) реалізується за допомогою фахівців із кримінального процесуального права; 5) елементи наукового пізнання в науці кримінального процесу тісно пов'язані між собою різноманітними

²⁴ Оніщук І.І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. 512 с. С. 13. URL: <https://bit.ly/3a582Ss>

²⁵ Див.: Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 31. С. 40-54. URL: <https://bit.ly/3sPhiSW>

правовідносинами. При цьому кожна окрема система об'єктів, мети і видів діяльності, кожна частина є засобом досягнення загальної мети, що передбачена ст. 2 КПК України; 6) кримінальні процесуальні знання організуються в певну систему, тобто мають узгоджену структуру та взаємозв'язки між складовими елементами й компонентами; 7) досліджувати наукові положення кримінального процесу поза кримінальною процесуальною діяльністю не є можливим; 8) під час уточнення (удосконалення) теорії кримінального процесу відбувається з'ясування її внутрішньої структури, взаємодії елементів упорядкування та систематизації, використання законів логіки; 9) вона має початок, але немає кінця, тобто є незавершеною²⁶.

Системність науки кримінального процесу виявляється також у тому, що вона спрямована на вирішення проблем правотворчості, правореалізації та тлумачення норм кримінального процесуального права, тобто функціональності кримінального процесу, однак у своїй основі досліджує людські цінності. Кримінальна процесуальна наука невіддільна від суспільних відносин, які визначають як напрями досліджень, так і реалізацію її результатів²⁷.

На сучасному етапі розвитку наука кримінального процесу, як слушно підкреслюється в літературі, має потенціал для конструювання метатеорії кримінального процесу, тобто наукової парадигми. Ця парадигма повинна об'єднати всі теорії науки кримінального процесу в концептуальний модуль науки, який створить метатеоретичну єдність, що буде базуватися на особливих онтологічних та гносеологічних ідеалізаціях та настановах²⁸. Такою парадигмою, на думку Д.В. Філіна, може бути обвинувально-позовна метатеорія, суть якої полягає у тому, що дві теоретичні моделі кримінального провадження, коли обвинувачення формулюється у вигляді логічної тези і починає «жити власним життям» незалежно від суб'єкта, який висунув це обвинувачення, та модель, у якій обвинувачення формулюється у вигляді кримінального позову й існує доти, доки його підтримує позивач, об'єднується в єдину метатеорію²⁹. І тут ми повністю погоджуємося, що така метатеорія дозволить упорядкувати наукові дослідження, продемонструвати непродуктивність тих із них, які не враховують вид кримінального процесу, що є їх предметом, отримати мультиплікаційний (множинний) ефект від досліджень, які будуть

²⁶ Див.: Циганюк Ю. Системність науки кримінального процесу України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* Том 41. № 1. 2020. С. 146.

²⁷ Циганюк Ю.В. Система кримінального процесу України: дис. ... доктр. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. С. 121. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/708/dis_Tsyganyuk%20Y.%20V..pdf

²⁸ Філін Д.В. Наука кримінального процесу. Кримінальний процес: підручник [О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2018. С. 21.

²⁹ Там само.

використовувати методологічний потенціал обвинувально-позовної парадигми.

Думається, що забезпечити комплексний розвиток кримінально-процесуальної науки, раціональне застосування раніше отриманих результатів, вироблення нових науково обґрунтованих теоретичних положень, а також пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, може методологія кримінально-процесуальної науки загалом. При цьому визначним є те, що можливість отримання результатів наукових досліджень проблем кримінального процесу, які будуть мати теоретичне та практичне значення, залежить від застосування належної методології наукових досліджень.

Сучасний стан методології кримінально-процесуальної науки може бути охарактеризований як перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму. Доцільним є виокремлення в структурі методології кримінально-процесуальної науки певних рівнів, як-от загальні філософсько-світоглядні підходи, які становлять основу пізнання і визначають стратегію дослідження; загальні принципи, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання у конкретній галузі знань; загальнонаукові методи, за допомогою яких можна надати об'єкту пізнання загальну характеристику; конкретно-наукові методи, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах.

Серед основних тенденцій розвитку методології можна виокремити проблематику методологічної оптики та процес методологування, який має індивідуальний характер та полягає у використанні методологічних принципів, підходів та методів³⁰.

2. Тенденції розвитку науки кримінального процесу

Тенденції розвитку науки кримінального процесу визначаються основними тенденціями розвитку кримінального процесу та кримінального процесуального права, яке нерозривно пов'язано із загальними тенденціями розвитку сучасного кримінального права. Наприклад, уведення з 1 липня 2020 року в Україні інституту кримінальних проступків поставило на порядок денний з'ясування особливостей провадження щодо цих кримінальних правопорушень.

Дослідивши питання щодо першорядних факторів, що впливають на розвиток правової системи, та похідних (проте не менш важливих та впливових) чинників, Д. Балабанова зазначає, що тенденціями розвитку в кримінальному праві та законодавстві можуть бути часткові зміни, як-от гуманізація кримінальної відповідальності або посилення

³⁰ Докладніше: Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17-30.

кримінальної репресії, зокрема через пеналізацію чи депеналізацію, процеси криміналізації та декриміналізації, спрощення правозастосування тощо, а також реформа всієї цієї системи. При цьому зауважуючи, що зазначені тенденції з певними особливостями характеризують не лише вітчизняну правову систему, якій останнім часом притаманні різкі коливання, а й досить «усталені» правові системи таких країн, як Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Франція, Федеративна Республіка Німеччина. Хоча «амплітуда» цих змін, їх різкість і зміст можуть суттєво відрізнятись одна від одної³¹.

Особливого значення для розуміння сучасного кримінального процесу України та тенденцій його розвитку набуває вивчення процесів гармонізації кримінального процесуального права та диференціації кримінального процесу у країнах Європи. Так, під час аналізу зближення кримінально процесуального законодавства в літературі можна натрапити на різноманітні терміни, як-от «гармонізація», «уніфікація», «конвергенція» і «кодифікація», проте автори не завжди проводять розмежування між цими термінами. Узагальнюючи погляди зарубіжних науковців щодо гармонізації, В.І. Самарін зазначає, що зближення кримінального процесуального права викликається гармонізацією законодавства окремих держав, під якою розуміють зближення законодавства держав, спрямоване на встановлення подібного (порівняного) нормативного правового регулювання в окремих сферах або заміну численних і різноманітних національних правил із певного питання єдиним правилом³². У літературі підкреслюється, що єдиного визначення гармонізації в правовій сфері не існує, до того ж не завжди цей термін відокремлюють від інших схожих, а під час гармонізації в кримінально-правовій сфері виникає фундаментальна проблема: значення набуває відмінність культур, що зачіпає саму сутність. Гармонізація спрямована на подолання відмінностей і мінімізацію суперечностей у праві, однак робить це на рівні принципів, ідей і керівних положень³³.

Спеціальними цілями гармонізації кримінального процесуального законодавства є: 1) забезпечення взаємного визнання судових та схожих процесуальних рішень, заснованого на взаємній довірі іноземних системам правосуддя (і визнання доказів, отриманих в іноземній юрисдикції);

³¹ Балобанова Д. Загальні тенденції розвитку сучасного кримінального права (на прикладі деяких зарубіжних країн). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 136-142.

³² Див.: Самарін В.І. Гармонізація кримінально-процесуального права в державах Європи. *Сучасний кримінальний процес країн Європи* : монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.] ; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 31-41.

³³ Самарін В.І. Гармонізація кримінально-процесуального права в державах Європи. *Сучасний кримінальний процес країн Європи* : монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.] ; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 31-41.

2) забезпечення рівності громадян і їх прав для ліквідації будь-якої дискримінації за ознакою громадянства (в т.ч. як елемент свободи пересування робочої сили). Крім того, виокремлюють внутрішню та зовнішню гармонізацію кримінального процесуального права³⁴.

Нині найбільш помітною є уніфікація права, під якою розуміється найбільше зближення кримінального закону – заміна норм кількох держав загальною нормою або нормою однієї з держав. Менш поширеними, проте також помітними є процеси апроксимації і конвергенції (є синонімами зближення), що виявляються в такому, як укладення міжнародних договорів; наднаціональна нормотворчість; «м'яке право» (прийняття модельних законів); судові роз'яснення (судова практика ЄСПЛ). Найбільш глибоку гармонізацію кримінального процесуального права можна помітити в межах Європейського Союзу. І хоча в ЄС немає єдиного кримінального процесуального кодексу, відсутні єдині для всіх держав-членів процедури для здійснення кримінального провадження, але це не виключає можливості говорити про європейське кримінальне процесуальне право в широкому сенсі. Наразі є наднаціональні (європейські) правові норми у сфері кримінального процесу, впровадженні в усіх державах-членах. Так, особливий вплив на національне законодавство та практику його застосування має Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та практика ЄСПЛ, а також слід указати на створення на рівні Європейського Союзу органів, пов'язаних із розслідуванням кримінальних справ і судочинством (Європол, Євроюст), а також Європейської прокуратури.

З іншого боку, сьогодні особливо актуалізується питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми, яка розглядається як специфічний спосіб (метод) (глобальна та локальна); спосіб юридичної техніки; певна форма спеціалізації (функціональна та структурна); принцип тощо³⁵, проте головним при цьому є доведена часом доцільність та корисність диференційованих порядків провадження, а диференціація кримінального судочинства є «історичною тенденцією, і всі сучасні держави Європи прагнуть її розширення»³⁶. У наші дні в кримінальному судочинстві країн Європи склалися спрощені правила розгляду кримінальних справ. Називають їх по-різному: спрощеним, сумарним, прискореним провадженням тощо. Їх суть полягає в набагато

³⁴ Там само. С. 35.

³⁵ Докладніше: Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. С. 185-213; Юрчишин В.Д. *Сучасний кримінальний процес країн Європи*: монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. С. 42-45.

³⁶ Там само. С. 45-46.

менш скрупульозному дотриманні правил судочинства: менші вимоги до допустимості доказів, їх дослідження та перевірки, повноти і всебічності, забезпечення права на захист, оформлення прийнятих судом рішень і т.д.³⁷

У країнах Європи нині нормативно закріплені такі форми спрощених правил розгляду кримінальних справ: 1) спрощене провадження у нескладних, очевидних, малозначних кримінальних справах у низці країн відрізняється від прискорених процедур у справах про більш тяжкі злочини і є самостійною процедурою. Більшість прискорених процедур, які використовуються в Європі, дозволяють пропустити етап попереднього слідства і призначити судовий процес протягом короткого періоду часу, якщо підозрюваний надав поліції або слідчому під час досудового етапу достовірні показання; 2) особливий тип прискореного провадження – представляти різні угоди, в основі яких лежить співпраця обвинуваченого зі слідством; 3) класичні континентальні моделі прискореного провадження, що не належать до сумарного провадження, теж мають свої різновиди³⁸.

Як зазначається в літературі, жодна судова система не може забезпечити ефективне вирішення всіх категорій кримінальних правопорушень, Україна тут не є винятком. Основною рушійною силою розвитку альтернативних способів вирішення кримінальних спорів є недостатня ефективність роботи судової системи під час розгляду окремих категорій справ, що може полягати в переважаності судів, тривалості судового розгляду, некваліфікованому розгляді справ, а також інших недоліках, властивих судовій системі тієї чи іншої держави³⁹.

Практика відновного правосуддя поширена як у Європі, так і далеко за її межами (в Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Південній Африці та США). Упровадження відновного правосуддя є пріоритетним компонентом світової політики, спрямованої на забезпечення модернізації кримінального правосуддя, що знайшло своє відображення у законодавстві багатьох країн як новий та сучасний підхід до системи кримінального судочинства.

Відновне правосуддя – це будь-який процес, який дозволяє тим, кому була завдана шкода, та тим, хто несе відповідальність за таку шкоду, у разі їх добровільної згоди активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненням правопорушення за посередництва спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони (Рекомендації СМ (2018)8, ст. 3).

³⁷ Юрчишин В.Д. *Сучасний кримінальний процес країн Європи*: монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. С. 46.

³⁸ Там само. С. 47-50.

³⁹ Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С.Г., Крушинський С.А., Луцик В.В. та ін.; під ред. У. Гельманна, В.В. Луцика. Хмельницький: Хмельницький універ-т управління та права, 2015. С. 9.

Особливе значення має визначення принципів відновного правосуддя, яке має ґрунтуватись, як слушно зазначалось у літературі, як на загально визначених правових засадах (гуманізм, законність, диспозитивність, рівність перед законом, повага до гідності особи), так і на спеціальних принципах, серед яких можна виокремити такі: добровільність, консенсус, відновлення стану потерпілого, повне відшкодування шкоди, участь представників громади тощо. Проте необхідно також взяти до уваги, що в Рекомендації КМ Ради Європи 2019 р. визначені основні принципи відновного правосуддя, серед яких такі: принцип активної участі зацікавлених сторін (ст. 13); принцип виправлення завданої шкоди (особам, відносинам та громадськості) (ст. 13); рівна увага до потреб та інтересів сторін (ст. 14); фокус на відшкодуванні збитків, реінтеграції та досягненні взаємного розуміння, діалог (ст. 14); добровільність (ст. 16); конфіденційність (ст. 17); незалежність та неупередженість (ст. 20).

Основні завдання відновного правосуддя формуються багатьма різними способами, але ключовими з них є такі положення: а) надання підтримки жертвам злочинів, заохочення їх до висловлення і формулювання своїх потреб, надання їм можливості брати участь у врегулюванні конфлікту та надання їм допомоги; б) «оздоровлення» відносин, пошкоджених злочином, зокрема через досягнення консенсусу щодо способу найкращого реагування на цей злочин. Ключовою ознакою відновного правосуддя є те, що реагування на злочинну поведінку не зосереджується лише на правопорушникові та його діянні; в) осуд злочинної поведінки, визнання її неприйнятною й утвердження суспільних цінностей. Осуд певної поведінки залишається метою відновного процесу, як це було одним з основних завдань кримінального процесу протягом століть. Проте спосіб, за якого поведінка осуджується, відрізняється. Осуд здійснюється більш гнучко, беруться до уваги не тільки норми, а й індивідуальні обставини вчинення злочину, окремі характеристики жертви і правопорушника. Такий осуд має бути лише одним із численних складників громіздкого процесу, а не єдиним його призначенням; г) заохочення взяття на себе відповідальності всіма залученими учасниками, особливо правопорушниками. Відновний процес має на меті полегшення процесу взяття на себе відповідальності за вчинене та його наслідки. Такий процес означає не лише оцінку юридичної вини правопорушника, а й спробу визначити відповідальність, характер конфлікту та його наслідки. Активне визнання і взяття на себе персональної відповідальності за злочин та його наслідки, а не просто пасивне визнання вини і накладення покарання іншими – ось що насправді заохочується. Крім того, інші особи, які так чи інакше причетні до вчиненого злочину чи до обставин, які призвели до його вчинення, також заохочуються до взяття на себе відповідальності за їхню частину діяння. Це веде до виходу процесу за межі конкретного діяння, жертви злочину та правопорушника. У найкращому випадку процес може мати наслідком те,

що правопорушник не лише візьме на себе відповідальність за вчинене, а й зазнає когнітивної й емоційної трансформації та покращить свої відносини з громадою і (залежно від конкретних обставин) з жертвою злочину та його родиною; г) визначення відновних далекоглядних результатів. Відновні підходи зосереджені більше на особах, яким злочином було заподіяно шкоди, аніж на нормах, які були порушені, та покаранню, яке має бути накладене. Відновним результатом, який досягається, є відшкодування шкоди, заподіяної злочином, наскільки це можливо, шляхом надання правопорушникові можливості здійснити істотну репарацію; д) зниження рецидиву через заохочення до зміни конкретних правопорушників та сприяння реінтеграції у суспільство. Зобов'язання правопорушника щодо його подальшої поведінки є центральним компонентом угод, укладених у результаті медіації чи інших відновних процесів. Перетворення чи «реформування» правопорушника через відновний процес є правовою метою процесу, а тому запобігання рецидиву також є такою метою; е) установлення факторів, які сприяли вчиненню злочину, та інформування органів і установ, на які покладена реалізація стратегії із запобігання злочинності. Відновний процес є відкритим діалогом, у якому заохочується дискусія щодо причин та передумов вчиненого злочину в душі радше пояснень, аніж звинувачень⁴⁰.

Найпоширенішою формою відновного правосуддя у кримінальному провадженні є медіація, яка знайшла своє втілення завдяки Рекомендації № RL99/19 КМ Ради Європи 1999 р., проекту резолюції Економічної і соціальної Ради ООН рекомендованого комісією з попередження злочинів та кримінальному судочинству. Рекомендуються різні моделі (форми) відновного правосуддя: програма примирення потерпілих і правопорушників («медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»); сімейні конференції; «кола правосуддя». Крім названих, у літературі виокремлюють ще одну модель альтернативного способу вирішення кримінально-правових конфліктів – трансакцію, яка існує в голландсько-бельгійській системі правосуддя. Її сутність полягає в тому, що правомочні органи (прокуратура, а в Нідерландах і поліція) відмовляються від кримінального переслідування особи, якщо вона заплатить у казну встановлену в кожному конкретному випадку грошову суму⁴¹.

⁴⁰ Див.: Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С.Г., Крушинський С.А., Луцик В.В. та ін.; під ред. У. Гельманна, В.В. Луцика. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 17-21.

⁴¹ Див.: Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 71, 123; Юрчишин В.Д. *Сучасний кримінальний процес країн Європи*: монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. С. 51.

На процес запровадження та подальший розвиток медіації в зарубіжних країнах вплинула низка чинників, які за своєю суттю є тотожними і для України, як-от розчарування в можливостях системи кримінальної юстиції знизити рівень злочинності; фактичне виключення потерпілого з процесу прийняття рішення стосовно правопорушення; бажання змінити спрямування системи кримінальної юстиції в бік автономного та консенсуального принципу вирішення кримінально-правових конфліктів⁴². Звернемо увагу, що угода про примирення є ключовим інструментом узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норми права про примирення щодо конкретного (їх) випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси⁴³.

Незважаючи на всі переваги, на що зверталась увага в літературі, медіація між потерпілим і правопорушником в Україні – це переважно автономний процес, що відбувається поза межами кримінального судочинства завдяки унікальним механізмам співпраці, розробленим через відсутність хоча б якоїсь нормативно-правової бази для медіації в кримінальних справах і введеним у дію угодами про співпрацю, які уклали зацікавлені сторони на місцевому рівні. Такі відновні програми є результатом пілотних ініціатив, що підтримуються іноземними донорами та в деяких випадках місцевою владою. На жаль, дійсний стан речей не зазнав суттєвих змін. Хоча необхідно підкреслити, що в Україні успішно реалізовані та реалізуються низка проєктів, серед яких можна назвати такі, як «Підвищення поінформованості суддів та адвокатів щодо медіації та обізнаності громадян про медіацію для покращення доступу до правосуддя та підвищення ефективності судової влади» (USAID, Українська Академія медіації); Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину» (Координаційний центр (БПД), метою якого є забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннє виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним злочинам; «Впровадження відновного правосуддя в Україні» (Інститут миру і порозуміння у співпраці з Верховним Судом), метою якого є зміцнення стійкості українських громад шляхом застосування відновного правосуддя для попередження злочинності, врегулювання конфліктів та підтримки примирення. Зроблені висновки та рекомендації за їх результатами мають бути предметом вивчення та знайти своє втілення в реалізації різних форм відновного правосуддя.

⁴² Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Алерта, 2018. С. 176.

⁴³ Постанова ККС ВС від 06.12.2018 р. справа № 756/11661/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

Як зазначає Н. Турман, інститут медіації введений до норм українського законодавства вже декілька років, однак нині є низка невіршених питань організаційного та процесуального характеру застосування процедури медіації в кримінальному процесі України⁴⁴. На законодавчому рівні не закріплені процесуальний статус, права та обов'язки медіатора, не розроблені організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів. Якщо порівняти законодавче закріплення та процедуру застосування інституту медіації в провідних країнах ЄС та США, то можна з упевненістю стверджувати, що медіація в Україні перебуває на початковому етапі становлення. Усе це зумовлює необхідність формування правових норм, спрямованих на визначення правового статусу, прав та обов'язків медіатора, закріплення поведінки останнього під час здійснення процедури примирення, а також регулювання процедури проведення медіації⁴⁵.

Таким чином, відновне правосуддя можна розглядати як новітній та прогресивний підхід до реакції держави на злочинні вияви в суспільстві та розв'язання конфліктів у кримінальному процесі, тому необхідним є дослідження як теоретичних основ та форм відновного правосуддя, так і міжнародних стандартів та європейського досвіду щодо його правової регламентації та практичної реалізації. Значущість відновного правосуддя виражається в ефективному вирішенні кримінально-правового конфлікту, а тому особливої уваги заслуговують дослідження перспектив запровадження і застосування відновного правосуддя в Україні.

Нові реалії, пов'язані з європейською інтеграцією та приведенням кримінального процесуального права України у відповідність до вимог міжнародних та європейських стандартів, викликають необхідність переосмислення багатьох положень кримінального процесу⁴⁶. Отже, виконання завдань кримінального провадження в сучасних умовах можна забезпечити лише з урахуванням європейського та міжнародного досвіду кримінального судочинства. Так, в останні роки у кримінальному процесі України з'явилися нові інститути: угоди про примирення та визнання винуватості, дізнання у скороченій формі тощо. Такі новації часто ґрунтуються на досвіді законодавчого регулювання та правозастосування, відомого іноземному кримінальному процесуальному праву. З огляду на це, незаперечно актуальним є вивчення кримінального судочинства

⁴⁴ Турман Н. Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276-280. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/63.pdf>

⁴⁵ Турман Н. Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276-280. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/63.pdf>

⁴⁶ Див.: Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін.: монографія : за заг. ред. О.Г. Шило. Х.: НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. С. 65-86. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/monografia_12_10_18.pdf

зарубіжних держав, тому особливого значення набувають порівняльно-правові дослідження, які дозволять урахувати як позитивний, так і негативний досвід зарубіжних країн у сфері кримінального провадження.

Крім того, сьогодні особливе значення для розвитку права України загалом і, відповідно, для кримінального процесуального має Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка є частиною національного законодавства, положення якої мають імперативний характер. Серед зобов'язань, що взяла на себе Україна є забезпечення поступової адаптації свого законодавства до права ЄС (acquis EC) відповідно до напрямів, визначених у цій угоді. Так, дослідивши проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу, О.Г. Шило⁴⁷ підкреслила, що євроінтеграційні процеси України передбачають необхідність здійснення системи заходів законодавчого, інституційного, організаційного характеру, спрямованих на гармонізацію законодавства України у сфері кримінальної юстиції і безпеки із правом Європейського Союзу. Серед основних напрямів адаптації звернута увага на такі з них, як правове регулювання боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю, корупцією; розробка антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства України; забезпечення безпеки свідків і потерпілих тощо.

Як далі зазначає О.Г. Шило, адаптація кримінального процесуального законодавства України до acquis EC потребує належного наукового супроводу, проведення фундаментальних досліджень окреслених вище питань, а пріоритетними напрямками розвитку науки кримінального процесу є: створення теоретичних концепцій адаптації норм кримінального процесуального законодавства України до acquis EC; постійний моніторинг правозастосовної практики з метою встановлення її відповідності європейським стандартам у галузі захисту прав людини та здійснення правосуддя, на основі результатів якого можливе теоретичне обґрунтування майбутніх змін та доповнень чинного законодавства (цей моніторинг має здійснюватися фахівцями у галузі кримінального процесу, з яких доцільно було б створити творчий колектив); теоретична розробка проблеми антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства України; дослідження проблеми альтернатив кримінальному переслідуванню та ін.⁴⁸

⁴⁷ Див.: Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 109-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_2_11

⁴⁸ Див.: Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. С. 121-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_2_11

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію ЄС з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄС з прав людини» (2006) зобов'язує суди застосовувати прийд час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Подібну норму містить і ч. 5 ст. 9 КПК, яка вказує, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Крім того, законодавець зобов'язує застосовувати принцип верховенства права у кримінальному провадженні з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8 КПК). Установлення ЄСПЛ, який є міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом може бути підставою згідно зі ст. 459 КПК для перегляду судових рішень, що набрали законної сили за виключними обставинами.

Зважаючи на вищезазначене, необхідно погодитись про важливість дослідження питань щодо: поняття, сутності та елементів практики ЄСПЛ, меж її впливу на юридичну діяльність в Україні, визначення юридичної природи та функцій рішень ЄСПЛ як багатоаспектного правового феномену, впливу практики Європейського Суду на правотворчу, правоінтерпретаційну, правозастосовну діяльність та на правову доктрину і юридичну освіту в Україні, визначення структурних елементів механізму виконання рішень ЄСПЛ⁴⁹.

Визначення такої тенденції розвитку науки кримінального процесу визначається тим, що на соціальний та економічний розвиток держави на сучасному етапі суттєво впливає розвиток інформаційних технологій, які проникають у всі сфери суспільного життя. ІТ-технології набувають усе більшого значення, адже обмін процесуальними документами, даними, керування матеріалами проваджень між правоохоронними органами та судами значно прискорює та спрощує процеси, підвищує ефективність, а також певною мірою знижує корупційні ризики.

⁴⁹ Див.: Завгородній В. Стан наукових досліджень практики Європейського Суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. Aprilie 2017. С. 19. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/4.pdf>

Потребу реформування кримінальної юстиції України в електронній площині окреслено на законодавчому рівні. Відповідно до Стратегії реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, серед ключових завдань визначено запровадження інструментів «електронного правосуддя», покращання управління та забезпечення взаємної сумісності інформаційних систем судів, прокуратури, адвокатури, пенітенціарної служби та інших органів юстиції. Реформування вітчизняної кримінальної юстиції відповідно до окреслених завдань вимагало розробки чіткої та несуперечливої концепції електронного кримінального судочинства України та втілення її в життя.

Електронне кримінальне провадження – система, що оцифровує фізичну документацію і дає змогу обмінюватися файлами у кримінальних справах. Ця система має спростити роботу всіх, хто залучений до кримінальних розслідувань, особливо органів поліції, прокуратури та суду. Система допомагає покращити координацію й у досудовому слідстві, адже такі документи, як плани кримінальних розслідувань, допити, докази, накази прокурорів, погодження та рапорти, стають миттєво доступними онлайн⁵⁰.

У межах реформування органів прокуратури і кримінальної юстиції ще у 2014 році за підтримки Антикорупційної ініціативи ЄС (EUACI) розпочався проєкт електронного кримінального провадження. Цей проєкт був важливим елементом розвитку та реформування органів прокуратури і сфери кримінальної юстиції України. Країни Європейського Союзу вже давно й успішно запроваджують сучасні електронні системи у багатьох напрямках (від публічних фінансів до сфери обслуговування). Пілот проєкту передбачав інтеграцію e-Case із системами судових органів та ЄРДР⁵¹.

Інструмент електронного кримінального провадження використовується у Великобританії, США, Канаді, Саудівській Аравії, Південній Кореї тощо. Так, країни ЄС одними з перших розпочали розроблення своїх систем e-Case ще на початку 2000-х, а нині вже мають у своєму розпорядженні величезну і досконалу електронну базу даних⁵².

Також треба мати на увазі, на що слушно звертається увага в літературі, що діджиталізація кримінального провадження потягне за собою і певні ризики та труднощі: необхідність захисту зібраних

⁵⁰ Презентували «Систему електронного кримінального провадження eCase». URL: <http://www.golos.com.ua/article/329761>

⁵¹ Сіренко О.В., Короткова Є.О. Досвід упровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 338-340. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf

⁵² Сіренко О.В., Короткова Є.О. Досвід упровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 338-340. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf

персональних даних, що попередить складання документів-клонів та «витік» конфіденційної інформації у зв'язку із кібератаками; забезпечення необхідним обладнанням працівників правоохоронних органів та суддів на місцях; необхідність інтеграції між собою працівників електронних систем органів досудового розслідування та суду; підготовка кадрів, здатних працювати з цифровими комп'ютерними технологіями тощо⁵³.

Актуальним нині є використання штучного інтелекту. Так, досліджуючи міжнародний досвід використання алгоритмів штучного інтелекту у кримінальному провадженні, М.І. Демура зазначає, що на стадії досудового розслідування з метою розслідування кримінальних правопорушень він активно застосовується тоді, коли у правоохоронних органів вже наявна інформація про вчинення кримінального правопорушення і потребує аналізу великої кількості даних. Наприклад, такі інструменти, як Connect, який використовується британською поліцією для аналізу мільярдів даних, отриманих у процесі фінансових операцій для виявлення кореляцій або схем операцій, або Міжнародна база даних із сексуальної експлуатації дітей (ICSE DB), керована Інтерполом, яка допомагає виявляти жертв та/або злочинців за допомогою аналізу, як-от меблів та інших предметів у зображеннях насильства або аналізу фонового шуму на відео, виявилися особливо ефективними в боротьбі зі злочинністю. Так, за допомогою програми Connect пошук із дуже високим рівнем складності та обсягу даних, для якого раніше були потрібні місяці досліджень, тепер може бути виконаний за лічені хвилини і з високою вірогідністю результатів⁵⁴.

Зважаючи на те, що сучасне судочинство містить і електронну комунікацію із судом, і дистанційну участь у судовому провадженні, і електронну фіксацію судового провадження тощо, що є результатом глобалізаційних та інтеграційних процесів, наукові праці потребують і нових методів дослідження.

Як зазначає І.Г. Каланча, методи, що не є характерними для кримінального процесу, відкривають нові можливості вдосконалення електронного складника судового провадження⁵⁵. Так, методи аналізу фрактальної структури доцільно застосувати як елемент моніторингу

⁵³ Павлова Т.О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 100. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>

⁵⁴ Демура М.І. Міжнародний досвід використання алгоритмів штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопа. 2020 р.). Харків: Право, 2020. 112 с. С. 24-28. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/Матеріали-семінару_Використання-техн-штучного-інтел_5.11.2020.pdf

⁵⁵ Каланча І.Г. Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Харків, 2018. С. 87.

електронної кримінальної процесуальної інформації для діагностики та прогнозування критичних явищ в електронному правозастосовному середовищі. Метод аналізу самоподібних і мультифрактальних телекомунікаційних потоків варто застосувати для автоматичного аналізу даних електронних кримінальних процесуальних правореалізаційних засобів, що в комплексі з методом аналізу зміни мультифрактальної структури забезпечить ефективне виявлення порушень належної правової процедури під час судового провадження. Методи синергетики та кібернетики в сукупності з методом лінгвістичного аналізу науковець пропонує застосовувати для автоматизованого аналізу текстів вироків судів щодо виявлення аномалій у кримінальному процесі⁵⁶.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна погодитись, що на сучасному етапі розвитку наука кримінального процесу має потенціал для конструювання метатеорії кримінального процесу, тобто наукової парадигми, яка повинна об'єднати дійсні теорії науки кримінального процесу в концептуальний модуль науки, який створить метатеоретичну єдність, що буде базуватися на особливих онтологічних та гносеологічних ідеалізаціях та настановах, чим може бути обвинувально-позовна метатеорія.

Тенденції розвитку науки кримінального процесу в сучасних умовах зумовлені розвитком кримінального процесуального права, що пов'язаний із гармонізацією кримінального процесуального права в державах Європи та диференціацією кримінального процесу у країнах Європи, що визначається процесами глобалізації та євроінтеграції, розвитком інформаційного суспільства, необхідністю пошуку нової наукової парадигми та застосування оновленої методології наукових досліджень кримінального процесуального права та практики його застосування (основні перспективи методології, які визначають розвиток науки кримінального процесу, необхідно виокремити проблематику методологічної оптики та процес методологування, який має індивідуальний характер та полягає у використанні методологічних принципів, підходів та методів).

Указані тенденції зумовлюють й відповідні напрями наукових досліджень, до яких, крім уже вказаних вище (створення теоретичних концепцій адаптації норм кримінального процесуального законодавства України до *acquis EC*; постійний моніторинг правозастосовної практики з метою встановлення її відповідності європейським стандартам у галузі захисту прав людини та здійснення правосуддя; теоретична розробка проблеми антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства України; дослідження проблеми альтернатив кримінальному переслідуванню), також можна

⁵⁶ Каланча І.Г. Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Харків, 2018. С. 87.

зарахувати такі, як зміна розуміння системи джерел кримінального процесуального права; диференціація кримінального провадження, спрощені види проваджень, відновне правосуддя; електронне провадження та міжнародний досвід використання алгоритмів штучного інтелекту в кримінальному провадженні.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено визначенню тенденцій розвитку науки кримінального процесу. Доводиться, що євроінтеграція та приведення кримінального процесуального права України у відповідність до вимог міжнародних та європейських стандартів, викликають необхідність переосмислення багатьох положень кримінального процесу. У кримінальному процесі України з'явилися нові інститути: угоди про примирення та визнання винуватості, дізнання у скороченій формі тощо. Переосмислення кримінального судочинства з погляду нової парадигми також вимагає відновне правосуддя.

Підкреслюється, що забезпечити розвиток науки кримінального процесу, застосування отриманих результатів, вироблення нових науково обґрунтованих теоретичних положень, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та практики його застосування має методологія науки кримінального процесу загалом. Серед основних перспектив методології, які визначають розвиток науки кримінального процесу, можна виокремити проблематику методологічної оптики та процес методологування, який носить індивідуальний характер та полягає у використанні методологічних принципів, підходів та методів.

Визначено основні тенденції розвитку науки кримінального процесу в сучасних умовах, які полягають у такому: зумовлені розвитком кримінального процесуального права, що пов'язаний із гармонізацією кримінального процесуального права та диференціацією кримінального процесу в країнах Європи, що визначається процесами глобалізації та євроінтеграції, розвитком інформаційного суспільства, необхідністю пошуку нової наукової парадигми та застосування оновленої методології наукових досліджень кримінального процесуального права та практики його застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17–30. DOI: 10.33498/loou-2019-09-017

2. Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Проблемні аспекти визначення тенденцій розвитку кримінально-процесуальної науки в сучасних умовах. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 27 грудня 2019 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 152–156.

3. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С.Г., Крушинський С.А., Луцик В.В. та ін.; під ред. У. Гельманна, В.В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

4. Балобанова Д. Загальні тенденції розвитку сучасного кримінального права (на прикладі деяких зарубіжних країн). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 136–142. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2016/21.pdf

5. Варфоломеева Т.В. Организационные процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого обвиняемого подсудимого : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. Киев, 1994. 485 с.

6. Грошевий Ю.М. Наука кримінального процесу. *Кримінальний процес*: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с. С. 9–10.

7. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 544 с.

8. Демура М.І. Міжнародний досвід використання алгоритмів штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків : Право, 2020. 112 с. С. 24–28. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/Матеріали-семінару_Використання-техн-штучного-інтел_5.11.2020.pdf

9. Електронне кримінальне провадження: матеріали круглого столу (25 липня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 56 с.

10. Завгородній В. Стан наукових досліджень практики Європейського Суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Aprilie 2017. С. 15–21. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/4.pdf>

11. Іщенко А.В. Методологічні й організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Українська академія внутрішніх справ. Київ, 1996. 415 с.

12. Іщенко А.В. Теоретичні проблеми криміналістики в дисертаційних дослідженнях в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. С. 130–140.

13. Каланча І.Г. Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2018. 240 с.

14. Капліна О.В. Вступне слово: «Національна доктрина кримінального процесуального права». *Право України*. 2019. С. 11–16.

15. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін.:

монографія : за заг. ред. О.Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В.В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/monografia_12_10_18.pdf

16. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_8

17. Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Штучний інтелект і перспективи розвитку наукових знань. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 51–55. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2020/12/Матеріали-семінару-Використання-техн-штучного-інтел_5.11.2020.pdf

18. Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 31. С. 40–54. URL: <https://bit.ly/3sPhiSW>

19. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 280 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/358176.pdf>

20. Матусовський Г.А. Криміналістика в системі юридичних наук та її міжнаукові зв'язки : дис. ... докт. юрид. наук. 1981.

21. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Алерта, 2018. 182 с.

22. Онищук І.І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ-Дрогобич : Коло, 2017. 512 с. URL: <https://bit.ly/3a582Ss>

23. Павлова Т.О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 96–102. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>

24. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6076/1/Panov_50-60.pdf

25. Постанова ККС ВС від 06.12.2018 р. справа № 756/11661/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

26. Постика І.В. Основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів у східноєвропейських країнах : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1981.

27. Презентували «Систему електронного кримінального провадження eCase». URL: <http://www.golos.com.ua/article/329761>

28. Сіренко О.В., Короткова Є.О. Досвід упровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 338–340. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/85>

29. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія. Львів, 2021. 388 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3725/1/Сучасні%20тенденції%20розвитку%20кримінальної%20юстиції%20в%20Україні.pdf>

30. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.

31. Турман Н. Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276–280. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/63.pdf>

32. Самарін В.І. Гармонізація кримінально-процесуального права в державах Європи. *Сучасний кримінальний процес країн Європи* : монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.] ; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 31–41.

33. Філін Д.В. Наука кримінального процесу. *Кримінальний процес*: підручник [О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

34. Циганюк Ю. Системність науки кримінального процесу України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Том 41. № 1. 2020. С. 143–146. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/143-146_22.pdf

35. Циганюк Ю.В. Система кримінального процесу України : дис. ... доктр. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. 437 с. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/708/dis_Tsyganyuk%20Y.%20V..pdf

36. Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 109–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2016_2_11

37. Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. т. 4; Н-П. 2002. 720 с.

38. Юрчишин В.Д. *Сучасний кримінальний процес країн Європи*: монографія [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. С. 41–51.

Information about the author:

Murzanovska Alina Vladyslavivna,

orcid.org/0000-0001-8645-0261

Web of Science Researcher ID AAQ-9162-2020

scholar.google.com/citations?user=lnyB1AoAAAAJ&hl=ru

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminal Procedure,

Detective and Search Activities

National University “Odesa Law Academy”

23, Fontanska doroha str., Odesa, 65009, Ukraine